

המטהר ולא המטביל?

יוחנן בן זכריה והתקבולת המבדילה בין מים לבין רוח הקודש

חנוך בן קשת

מאמר זה מציע מבט חדש על עבודתו האפוקליפטית של יוחנן בן זכריה הכהן בשלהי בית שני. ייתכן ויוחנן שאב השראה ישירות מהפסוק ביחזקאל לו, 25: וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם. אם כן, מוצע כינוי אחר בשבילו, 'יוחנן המטהר', שמזכיר במקצת תפקיד בתורה, הַכֹּהֵן הַמְטַהֵר (ויקרא יד, 11) אף כי יוחנן לא טיהר נרפאים מצרעת בבית המקדש. עמדה זו כלפי העבודה של יוחנן אומנם מערערת על העמדה הרווחת.¹ הרי בדרך כלל, פרשנים לא מציינים כל נבואה בתנ"ך כמקור ספציפי ל'טבילה' של יוחנן.² כנראה, אחת הסיבות שמובילה לעמדה הרווחת הינה שחוקרים מייחסים למילה היוונית βῆπτισιζω (βαπτισιζω) את המשמעות 'שוקע בנוזלים' במקום 'טהר'. לכן, נבחן שימוש בβῆπτισιζω ונראה שהמילה נושאת מובנים מורחבים שונים כולל 'טהר'. בברית החדשה 'בפטיזו' נמצאת בתקבולת סמנטית שנרשמה שש פעמים ונמצאת ראשונה בפיו של יוחנן. התקבולת מורכבת משתי פסוקיות מקבילות זו לזו, ובפרפרזה: 'אני מבצע פעולה [בפטיזו] עם מים, והוא הבא בעקבותיי יבצע פעולה [בפטיזו] עם רוח הקודש'.³ האמירה משווה פעולתן של שתי דמויות אפוקליפטיות, ומבדילה בין שני אלמנטים, אחד פשוט, מים, ואחד שמיימי-בעל כוח אדיר, את רוח הקודש. בתחילת ספר מעשי השליחים ישוע מנצרת חזר על התקבולת לתלמידיו, ולאחר כעשור שמעון כיפא (פטרוס) זכר אותה ולבסוף הבין את משמעותה: שמדובר בשוני אדיר בכוח ההיטהרות בין מים לבין רוח הקודש (מעשי השליחים א, 5; יא, 16). התקבולת נמצאת בכתבי לוקס שלוש פעמים. ככל הנראה, עובדה זו מעידה על חשיבות התקבולת לדור הראשון של חסידי ישוע. מכול מקום, חייבים לקחת בחשבון את התקבולת כדי לפרש נכון את ספר מעשי השליחים, כי אין מפי ישוע כל פקודה אחרת על 'טבילה נוצרית' בכתבי לוקס, לא באוונגליון, ולא בספר מעשי השליחים.

לפי הנרטיב בברית החדשה, יוחנן הבין שהוטל עליו תפקיד אפוקליפטי 'קול קורא במדבר פנו דרך ה'" (ישעיהו מ, 3) וגם שהקב"ה 'שלח' אותו כדי לבצע רחיצה אפוקליפטית שכנראה

¹ השוו הרצאות על יוחנן בסמינר בינלאומי, Enoch Seminar: [http://enochseminar.org/online-2021]. רובם מתארים את יוחנן בכינוי 'המטביל' (the immerser).

² למשל, ראו: ר' גיר, 'יוחנן המטביל: המאמץ הנוצרי הראשון', זמנים, 120 (2012), עמ' 30-39; אבל מצד שני, בהרצאתו ב Enoch Seminar ג'נתן קלוואנס מציע שעבודתו של יוחנן משקפת במידה מסוימת את הקטע ביחזקאל לו, ראו 'John's Baptism: An Innovative Rite of Atonement' שמצטט יחזקאל לו, 22-26, [https://rb.gy/u8qfxo].

³ יחזקאל לו, 25-27 אפשרי למקור המושגים מים ורוח בצמוד, כמו בתקבולת. השוו גם באמירה: יוחנן ג, 5.

מהווה טיהור לאומי לכלל ישראל (יוחנן א, 23, 31). אף שאין ציטוט ישיר מספר יחזקאל ייתכן שהשראתו באה מיחזקאל, כמו שהשראתו לפעול במדבר באה מישעיהו. בהמשך מוצגות ראיות נסיבתיות התומכות ברעיון שיוחנן ראה את עצמו אחראי להגשמת 'יְזַרְקֵתִי'. בתקבולת שלו, יוחנן גם הבטיח שדמות אפוקליפטית גדולה ממנו תגשים נבואות על נתינת הרוח.⁴ יוחנן הבין שישראל עומד בפתח של אחרית הימים, ושנבואות על נתינת הרוח עומדות להתרחש.

יש לומר שיוחנן לא היה הדמות המרכזית באוונגליונים. הוא לא המשיח שלפי הבשורה הנוצרית קם מן המתים. אין פלא שמחברי האוונגליונים לא הדגישו כל פרט ופרט בנוגע לטקסו ולא הזכיר את מקור ההשראה שלו. זה היה נכון במיוחד אם יוחנן אכן היה מתחיל לבצע את הטיהור של יחזקאל לו, 25, שכן, עשורים לאחר מכן, בימי כתיבת האוונגליונים, המלכות המובטחת המתוארת ביחזקאל לו, 28–38 עדיין לא הגיעה. לכן, ככל הנראה, תיאור כללי אודות רחיצת יוחנן הספיק למטרותם של מחברי האוונגליונים.

הטקס המשיחי במים המזוהה היום כ'טבילה נוצרית' שבוצע בחג השבועות בירושלים (מעשי השליחים ב, 38) ככל הנראה אינו אחר מאשר רחיצתו הלאומית של יוחנן. בחג השבועות השליח שמעון כיפא הטיף ל'אנשי ישראל' (מעשי השליחים ב, 22, 36) ואחר כך ביצע את הרחיצה הלאומית בסמכותו (בשמו) של ישוע, המשיח בעיניו. יש להדגיש כי לפי הנרטיב, רק חודשיים קודם לכן בשבוע לפני פסח, ישוע אישר ואימת בפומבי בבית המקדש את רחיצת יוחנן כחובה משמיים על כל ישראל (לוקס כ, 1–8; מרקוס יא, 27–33; מתי כא, 23–27). לפיכך, הרחיצה שיוחנן הכריז לעם ישראל בוצע גם בחג השבועות, והלאה, בשמו של ישוע שאישר אותו, כולל לשומרונים וגם לשר מאתיופיה שעלה לירושלים להשתחוות בבית המקדש.⁵

פאולוס מרמז באיגרתו הראשונה אל הקורינתים על שהוא ידע את התקבולת המבדילה בין מים לבין רוח הקודש. בפרק א פאולוס מתייחס לזיכוח על הטקס המשיחי במים ומנהיגים רוחניים, שמעון כיפא השליח ואפולוס, יהודי מאלכסנדריה. שמעון כיפא אכן מוכר כשליח לנימולים (גלטים ב, 7–9) אשר להם שייך הרחיצה הלאומית של יוחנן. וגם כתוב במפורש שאפולוס ביצע את רחיצת יוחנן ליהודים בבית הכנסת (מעשי השליחים יח, 24–26). פאולוס גם מזכיר את האנשים שעבורם הוא ביצע את הטקס המשיחי במים: קְרִיסְפוֹס וְגֵיּוֹס, וּבֵית סֶטְפָּנוֹס. קריספוס מקורינתוס היה ראש בית הכנסת ויהודי ראוי לרחיצה הלאומית של יוחנן (מעשי השליחים יח, 8). בני בית סטפנס היו הראשונים באזור להאמין לבשורתו של פאולוס

⁴ השו: יואל ג, 1; יחזקאל לו, 27; יחזקאל לט, 29; ישעיהו מד, 3.

⁵ השו: מעשי השליחים א, 21–22; ח, 12–16; ח, 36–38; י, 47–48; יג, 24; יח, 24–26; יט, 4–1.

(קורינתים א, טז, 15) והיה מנהגו של פאולוס לבשר תחילה ליהודים (מעשי השליחים, יז, 1-2). לכן, סביר להניח שאנשי בית סטפנס גם הם יהודים וראויים לרחיצה הלאומית של יוחנן. מיד אחרי זה, פאולוס כותב דבר מדהים: מְלִבֵּד אֱלֹהָ, אֵינְנִי יוֹדֵעַ אִם הַטְּבִילָתִי [ἐβάπτισα] ?[טיהרתי] אִישׁ; כִּי הַמְשִׁיחַ לֹא שָׁלַחְנִי לְהַטְּבִיל [βαπτίζειν? לטהר] (קורינתים א, א, 16-17). פאולוס השליח לגויים כותב בצורה מפורשת: השליחות שלו אינה כוללת ביצוע טקס המים המשיחי. זה ממש הגיוני אם נניח שהטקס מיועד ליהודים בלבד ולא לגויים. אולם לכל יהודי ששומע למסרו, פאולוס מבצע את הרחיצה הלאומית עבורו.

בכל זאת, בהמשך האיגרת פאולוס כותב, בשימוש במילה בפטיזו, על שכולם קיבלו את רוח הקודש, אִם־יְהוּדִים וְאִם־גּוֹיִם וְאִם־עֲבָדִים וְאִם־בְּנֵי חוֹרֵין (קורינתים א, יב, 13). פאולוס אף כתב שני פרקים על סדר בקהילה בקשר לפעולות הרוח שבקרבתם (פרקים יב, יד). סביר בהחלט להציע שהמילה בפטיזו גם קשורה לקבלת רוח הקודש באחרית הימים, כמו בתקבולת של יוחנן, ומתייחסת ישירות לחוויה אישית ומוחשית. פאולוס מסיק כי שינויים חיוניים רבים קורים בחיי החסיד לאחר קבלת רוח הקודש. כלומר, בפסוקים על קבלת הרוח אין כל תלות בטקס המשיחי במים, אלא שהחוויה המוחשית עומדת בפני עצמה.⁶ הצעה זו מנוגדת לגמרי לעמדה הרווחת של מוסדות הנצרות.

לפיכך, אפשר להניח שהשליחים ביצעו את הרחיצה הלאומית של יוחנן ליהודים בסמכות ישוע מנצרת. אך מעל לזה השליחים ציפו שכל חסיד של ישוע, קודם כל יהודים, ואחר כך גם לא-יהודים, יקבל את רוח הקודש המובטחת לאחרית הימים. ייתכן ותורת הנצרות על 'טבילה נוצרית' שאמור להחליף את רחיצתו של יוחנן ואף להעניק את רוח הקודש במהלך הטקס, אינה מבוססת על פרשנות נכונה. אם לא, אז כל הקונספציה של 'טבילה נוצרית' הינה רחוקה מלהיות בטוחה.

יוחנן, כת מדבר יהודה, וטבילת גרים

רוב החוקרים היום סבורים שהיה קשר כלשהו בין יוחנן לבין אנשי כת קומראן. דוד פלוסר כותב שיוחנן 'היה קרוב בהשקפת עולמו לכת מדבר יהודה'. לדעת פלוסר הכת ויוחנן שניהם פירשו את הפסוק 'במדבר פנו דרך ה'' כצו להליכה למדבר ממש. ובכן לפי פלוסר, 'סביר להניח ש[יוחנן] נמנה בעבר על אנשי כת מדבר יהודה, או לפחות היה מקורב אליהם'.⁷ ג'יימס צ'אלרזוורת כמו כן טוען כי יוחנן ניסה להתחבר לחברת ה'יחד', אך שהתגברו ייסורי מצפונו

⁶ השוו: אל הרומים ו, 3-4; אל הגלטים ג, 27; אל האפסים ד, 3-5; אל הקולוסים ב, 10-13; טיטוס ג, 4-7; מעשי השליחים ט, 17-18; י, 44-45; יא, 15-16; טז, 15; טז, 33; יח, 8; יט, 5-6; כב, 16.
⁷ ד' פלוסר, 'יוחנן המטביל - מבשר המשיח', נצרות ונוצרים בארץ ישראל, 155-156, ירושלים תשס"ב (2002), עמ' 41-43.

בתהליך.⁸ לפי צ'אלרזוורת, היה על יוחנן להצהיר בשבועה על ניתוק גמור מבית המקדש בירושלים וגם לנקוט עמדה עוינת כלפי הכהונה שם. לפי צ'אלרזוורת יוחנן חזר בו בגלל אביו זכריה הכהן ששרת שם, לפי המקור 'L' שבאוונגליון לוקס, פרק א. לעומתם, סטנלי פורטר סבור שאין הוכחות לכך שיוחנן היה חבר מלא לכת, אפילו אם הוא ביקר אצלם.⁹ אנשי קומראן חשבו שהם לבדם בני האור. כנגד, יוחנן קרא לכלל ישראל לחזור בתשובה בתקווה לגאולה האפוקליפטית הממשמת ובאה. לכן, חוקרים לא מעטים רואים הבדלים משמעותיים בין השקפת העולם של כת מדבר יהודה לבין זו של יוחנן. לפי פורטר, אפשר להסביר את הדמיון ביניהם על ידי אותם ספרי מקרא שבידיהם, ועל התרבות היהודית המשותפת שביניהם.

חוקרים מציינים עוד הבדל בין יוחנן לבין הכת. יוחנן הכריז צורך לרחיצה אפוקליפטית, וכל הנוהים אחריו השתתפו בה פעם אחת בלבד. כנגד, חברי הכת ביצעו רחיצות רבות חוזרות יום יום. לכן, יש הבדל בין הרחיצה של יוחנן לבין רחיצות הכת, ולמען האמת, גם לבין כל הרחיצות מדאורייתא לישראל. אבל לא כתוב בשום מקום שהרחיצה של יוחנן 'מחליפה' כל רחיצה אחרת. הטקס של יוחנן מיועד למטרה ספציפית אפוקליפטית מעבר לרחיצות היום יומיות, ואין כל אינדיקציה שיוחנן ביטל את הרחיצות האחרות. לכן, טקסו של יוחנן כנראה לא מחליף כל רחיצה אחרת.

לגבי מקור ההשראה לטקס של יוחנן, חייבים להודות שאין כל ציטוט ישיר בברית החדשה או בקדמוניות היהודים שמזהה את הרחיצה. חוקרים לא מעטים סבורים שיוחנן לקח כאבטיפוס טבילת גרים. לדעת החוקרים הללו שני הטקסים הינם חד פעמי ובצורה של טבילה, והם בוצעו בהשגחה. כנגד, יש ויכוח על מתי נגזרה טבילת גרים, וחוקרים רבים סבורים שהטקס לא קיים בימי יוחנן.¹⁰ ומכל מקום, הדמיון, כביכול, בספק: טבילת גרים לא הייתה טקס חד פעמי למתגייר, אלא הטבילה הראשונה בחיי המתגייר שאמור לעבור טבילות רבות במשך חייו. בנוסף, יש חוקרים שמניחים שיוחנן ביצע את טקסו באופן פעיל, ושהוא לא השגיח על

J. H. Charlesworth, 'John the Baptizer and the Dead Sea Scrolls,' *The Bible and the Dead Sea*⁸ *Scrolls*, ed. J. Charlesworth, Waco 2006, pp. 1–36.

S. E. Porter, 'Was John the Baptist a Member of the Qumran Community? Once More', S. E. Porter & A. W. Pitts (eds.), *Christian Origins and Hellenistic Judaism, Social and Literary Contexts for the New Testament*, II, *Early Christianity in its Hellenistic Context*, (2012), pp. 281–313.

J. E. Taylor, *The Immerser: John the Baptist within Second Temple Judaism*, Grand Rapids &¹⁰ Cambridge 1997, pp. 64–69.; R. L. Webb, *John the Baptizer and Prophet: A Socio-Historical Study*, (JSNTSup, 62), Sheffield 1991, pp. 122–128.

טובלים מולו.¹¹ לכן, טבילת גרים אינה משכנעת כמקור לרחיצה של יוחנן. לפיכך, מוצע במאמר זה פתרון אחר, כאמור, שיוחנן ביקש להגשים את הנבואה 'וְזִרְקָתִי'.

הנבואה של יחזקאל לו כהשראה ליוחנן

חפירות יגאל ידין במצדה במאה הקודמת גילו שרידים של ספר יחזקאל שנקברו מתחת לרצפה של בית הכנסת שם [MasEzek (1043–2220)] (38:14–35:11). מגילה זו כוללת את הקטע על זריקת מים טהורים (יחזקאל לו, 32b–38). הגבול העליון של תאריך הקבורה הוא 73 לספירה מפני שהרומים כבשו את המבצר בשנה זו בסוף המרד הגדול. לאור ההתבלות של המגילות וקבורתן שם, סביר להניח שהיו בשימוש שנים לא מעטות. יש להזכיר שהקטע על זריקת מים אינו נמצא בתרגום קדום של יחזקאל ליוונית, בפפירוס 967.¹² אולם המגילה בעברית במצדה עתיקה במאתיים שנה מהפפירוס, והטקסט דומה מאד לנוסח המקובל.¹³

גם התגלו בקומראן חלקים ספורים של ספר יחזקאל אך לא נשארו חלקים מפרק לו. מרטין אבג כותב שספר יחזקאל היה חשוב מאוד לאנשי קומראן. הכינוי העצמי 'בני צדוק' משקף הכהן הגדול ביחזקאל, והתיאור של המקדש באחרית הימים השפיע על הטקסטים 'ירושלים החדשה' ו'מגילת המקדש'.¹⁴ כנראה ספר ההתגלות בברית החדשה מציג דמויות רבות שנשאבו מעם יחזקאל, ואף מזכיר פלישת גוג ומגוג (התגלות כ, 8). כנראה, ישוע לימד את תלמידיו תפילה מבוססת על יחזקאל כשנאמר 'יתקדש שמך' (מתי ו, 9; לוקס יא, 2) שמזכיר: וְקִדְשְׁתִּי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל (יחזקאל לו, 23). פאולוס כנראה גם ציטט יחזקאל פרק לו באגרתו אל הרומים ב, כד: הָרִי, כְּפִי שִׁפְתּוֹב, שֵׁם אֱלֹהִים מְחַלֵּל בְּגוֹיִם בְּגִלְלָכֶם (השוו: יחזקאל לו, 20–23). לכן, ספר יחזקאל היה חשוב במאה הראשונה לסה"נ.¹⁵ גם אחרי כן תלמידי ר' עקיבא התווכחו על העתיד לבוא בהקשר לפסוק המדובר:

¹¹ Webb, *John the Baptizer and Prophet*, p. 214.

¹² H. M. Patmore, 'The Shorter and Longer Texts of Ezekiel: The Implications of the Manuscript Finds from Masada and Qumran,' *JSOT*, 32.2 (2007), pp. 231-242.

¹³ E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible, Qumran, Septuagint: Collected Essays*, 3, C. M. Maier (ed.), Leiden 2015, pp. 64, 299-300.

¹⁴ M. G. Abegg Jr., P. Flint, E. Ulrich, *The Dead Sea Scrolls Bible: The Oldest Known Bible Translated for the First Time into English*, New York 1999, 2002, p. 407.

¹⁵ G. T. Manning, Jr., *Echoes of a Prophet: The use of Ezekiel in the Gospel of John and in Literature of the Second Temple Period*, *JSNTSS*, 270, ed. M. Goodacre, London 2004.

ת"ר ממזירי ונתיני טהורים לעתיד לבא דברי ר' יוסי ר' מאיר אומר אין טהורים אמר לו ר' יוסי והלא כבר נאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם. (בבלי, קדושין עב ע"ב; ראו גם: ירושלמי, קידושין, מא, ע"ב, ג, יג)

ויכוח זה כנראה התנהל על סמך ששני הרבנים משוכנעים שהנבואה תתגשם בעתיד לבוא, והם כנראה רואים ברחיצה רמות שונות של טיהור. מכל מקום, קשה להאמין שדורות מלפניהם חשבו כי הקטע המדובר ביחזקאל הוא משל פיגורטיבי שלא אמור להתגשם.¹⁶ הויכוח גם מלמד על סיבה אפשרית לשאלה מסוימת באוונגליון הרביעית (יוחנן א, 25). אנשי המשלחת מירושלים שאלו את יוחנן: מדוע אתה מבצע את הרחיצה הזאת אם אינך המשיח, ולא אליהו, ולא הנביא? רוברט ווב מציג עמדה מן השורה לגבי שאלתם, דהיינו, שאנשי המשלחת הבינו שטקסו של יוחנן אכן רחיצה אסכטולוגית.¹⁷ אם כן, אז לפי הנרטיב, מנהיגי הפרושים בירושלים כנראה ציפו שדמות אפוקליפטית, כלומר המשיח, אליהו, או הנביא, ירחץ את העם במים בדיוק כמו יוחנן. ובכן, בנבואה של יחזקאל לא כתוב מי יזרוק מים טהורים, אלא שהקב"ה מבטיח שרחיצה זו תתרחש באחרית הימים. לכן, הנבואה של יחזקאל היא באמת אפשרות הולמת למקור ההשראה של יוחנן.

לפי הדרכים השונות בידי חז"ל לפרש את המקרא, אין סתירה בין ההבנה הגשמית של ר' יוסי ור' מאיר לבין אמירתו של ר' עקיבא: אֶשְׁרִיכֶם יִשְׂרָאֵל, לְפָנַי מִי אֶתֶם מְטַהְרִין, וּמִי מְטַהֵר אֶתְכֶם, אֲבִיכֶם שְׁבַשְׁמִים, ואז הוא מזכיר יחזקאל לו, 25, ואחר כך ירמיה יז, 13: מְקוֹה יִשְׂרָאֵל ה' (משנה, יומא ח, 9). מעניין שר' עקיבא משווה טיהור בזריקת מים טהורים לטיהור במקווה, בלי הסתייגויות, כאילו כרמז לשוויון בין שתי הדרכים. מכל מקום, תלמידיו חשבו שהנבואה עומדת להתרחש בעתיד לבוא. לכן, כנראה הקטע על זריקת מים טהורים היה חשוב מאד לעם היהודי בימי יוחנן. אף שאין הוכחה חותכת כי הנאמר 'וזרקתי' היה מקור ההשראה של יוחנן, אין לפסול האפשרות לכך.

הטיהור הנבואי של יחזקאל כנראה קשור לפסוק באותו פרק על חטאי ישראל שטימאו אותו כְּטִמְאַת הַנְּדָה (יחזקאל לו, 17). יגאל אריאל פירש: 'מהלך הדברים מדגיש את חומרת

¹⁶ לעומת זאת, חוקרים היום רואים יחזקאל לו, 25, כפיגורטיבי: E. Regev, 'Washing, Repentance, and Atonement in Early Christian Baptism and Qumranic Purification Liturgies', *JMJS* 3 (2016), pp. 47, 57–58; Webb, *John the Baptizer and Prophet*, pp. 105–6; R. Nir, 'Josephus' Account of John the Baptist: A Christian Interpolation', *JSHJ* 10 (2012), p. 56, n83.
¹⁷ Webb, *John the Baptizer and Prophet*, p. 72.

החטא, אולם חכמים פירשו שהנביא בחר במשל של טומאת הנדה כדי לרכך את החטא. המשל הזה מקל את החטא והופך אותו לדבר זמני חולף, שיש לו תקנה.¹⁸

תנחומא בובר, מצורע י"ז

לפיכך הקב"ה מדמה טומאת ישראל לטומאת הנדה שנטמאת ונטהרת, כך עתיד הקב"ה לטהר ישראל, שנאמר וְזָרְקָתִי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים, וְטִהַרְתֶּם וְגו'

תנחומא בובר, מצורע י"ח

ד"א כטומאת הנדה היתה דרכם לפני, כטומאת הנדה ולא כטומאת המת, המת בבית אין כהן גדול נכנס לשם, אבל נדה כהן גדול נכנס עמה בבית, ויושב עמה על האיסטווא, ובלבד שלא תהא מתנדדת, כך אילו ישראל נמשלו לטומאת המת אין השכינה חוזרת עליהם לעולם, אבל נמשלו בנדה שיש לה טהרה במקווה, והכהן עמה בבית ואינו חושש, כך השכינה שורה עם ישראל, אע"פ שהן טמאים מן העובדי כוכבים, שנאמר השוכן אתם בתוך טומאותם (ויקרא טז, 16).¹⁹

לפי יחזקאל, כל העם באופן קולקטיבי דומה לנידה בטומאתה והטיפול כולל רחיצה נבואית: מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם וּמִכָּל-גְּלוּלֵיכֶם אֶטְהַר אֶתְכֶם. הטיהור הוא כללי ופיזי, אך מעבר להיטהרות רק את הגוף מטומאה, וכנראה כולל מוסריות פנימית המתבטאת במעשים רעים 'טמאים'. באחרית הימים כל העם ביחד חייב טיהור קולקטיבי כללי.²⁰ אחר כך, הקב"ה אמור להביא את המלכות של אחרית הימים. ייתכן והדרישה לטיהור קולקטיבי מפרשת את המילים 'ולהתכנס יחד' בקטע של יוסף בן מתתיהו על יוחנן:

אולם לאחדים מן היהודים נדמה היה, שצבא הורדוס הושמד בידי אלוהים שנפרע (ממנו) בדין גמור כמידת העונש (שהוטל) על יוחנן הקרוי המטביל [βαπτιστής] (המטהר). שפן הרג הורדוס את האיש הטוב הזה, שקרא ליהודים לעשות מעשים טובים ולנהוג בצדקות בין אדם לחברו ובחסידות כלפי אלוהים ולהתכנס יחד [הדגשה שלי] ולקבל את הטבילה [βαπτισμός] [מעשה ההיטהרות], מפני (שרק) בדרך זו הטבילה [βάπτισις] טקס הטיהור [נראית ראויה להתקבל לפניו, אם לא תשמש לשם

¹⁸ י' אריאל, לב חדש, עיונים בספר יחזקאל, ירושלים (2004), עמ' 283; בצד שני, בשבת פרה לפני פסח, קוראים הקטע במדבר יט, 1-22, וההפטרה יחזקאל לו, 16-38, ובכך בעלי המסורת מקשרים את יחזקאל לו, 25 לטיהור במי חטאת. בכל זאת, יש ספק גדול שהמונח 'מים טהורים' נושא אותה משמעות כ'מי חטאת'.

¹⁹ תנחומא בובר, מצורע י"ז, י"ח [www.sefaria.org.il/Midrash_Tanchuma_Buber] ²⁰ אולי זאת הסיבה שישוע מנצרת השתתף בטקס של יוחנן, כדי למלא כל צדק (מתי ג, 13-15), מפני שישוע גם הוא יהודי ונושא חלקו בנבואה על ישראל כנידה, וגם הסיבה שתלמידיו רחצו את ההמונים בו בזמן שיוחנן ותלמידיו רחצו אותם (יוחנן ג, 22-24).

בקשת כפרה לעוונות כלשהם אלא לשם טהרת הגוף, שהרי הנשמה טהרה קודם-לכן על-ידי מעשים טובים.²¹

ספק אם יוסף בן מתתיהו סבר שיוחנן שאב השראה מיחזקאל, ובכל זאת יש רמזים תומכים: יהודים חשבו שה' נקם את דמו של יוחנן באופן מרשים; יוחנן היה איש טוב; יוחנן קרא ליהודים להשתתף בטקס ביחד; הטקס למען טיהור הגוף וקשור לטהרת הנפש; ורק בדרך זו הטקס ראוי לפני הקב"ה. יש סימנים למעמדו של יוחנן כנביא, והמילים בַּפְּטִיסְטִס, בַּפְּטִיסְמוֹס וּבַפְּטִיסִיס קשורות איכשהו לטיהור קולקטיבי בדומה ליחזקאל.

מכל מקום, בסמוך לטיהור האפוקליפטי ביחזקאל יש גם הצהרה על חרטה ותשובה אמיתית: וּזְכַרְתֶּם אֶת דַּרְכֵיכֶם הָרָעִים [...] וּנְקַטְתֶּם בְּפִנְיֵיכֶם עַל עֲוֹנֹתֵיכֶם [...] בּוֹשׁוּ וְהִכְלִמוּ מִדַּרְכֵיכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל (יחזקאל לו, 31–32). יוחנן הצליף בקהל סביבו עם הכינוי 'בני צפעונים' ואמר שעל כולם לחזור בתשובה. הוא הזהיר את העם על המלכות הקרובה לבוא (מתי ג, 2) ויחזקאל גם מתאר את המלכות באחרית הימים (יחזקאל לו, 26–38). מבחינה זו, יש הקבלה נהירה בין פעילותו של יוחנן לבין הנבואה של יחזקאל.

בנוסף, מחקרים אחרונים על מתקני מקוואות מתארים תהליך של השפעה הלניסטית במנהגי הטהרה בשלהי בית שני. כנראה המקווה הקדומה ביותר הבנוי-למטרת הטהרה תוארכה לימי החשמונאים, כ-164 לפנה"ס,²² כארבע מאות שנה לאחר ימי יחזקאל. ככל הנראה, בשלהי בית ראשון מנהגי הטהרה לא היו מפותחים.²³ ולא היו מקוואות כמו שמתוארות במשנה.²⁴ כנראה בימי בית ראשון היה מקובל לצקת, לשפוך או לזרוק מים טהורים כדי לבצע רחיצה. במשל בישעיהו, הקב"ה פועל כביכול לבצע רחיצה עבור קבוצת נשים (ד, 4). משל אחר של יחזקאל דומה: וְאֶרְחֶצֶךָ בְּמֵיִם וְאֶשְׂטֶף דְּמִיֶּךָ מֵעַלְיֶךָ (יחזקאל טז, 9). סביר להניח שישעיהו ויחזקאל תיארו במשליהם מעשי רחיצה ידועים לעם. עוד לגבי הצורות לשפוך ולזרוק לטיהור, בתלמוד בבלי מסכת ברכות נרשמו דעות שונות על בעל קרי, על דברי תורה, ועל נתינת תשעה קבים מים במקום טבילה במקווה.

תנו רבנן בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים טהור נחום איש גם זו לחשה לרבי עקיבא ורבי עקיבא לחשה לבן עזאי ובן עזאי יצא ושנאה לתלמידיו בשוק [...]

²¹ קדמוניות היהודים, יוסף בן מתתיהו, תרגם א' שליט, ירושלים תשכ"ג, עמ' 292.

²² י' אדלר, הארכיאולוגיה של הטהרה: עדויות ארכיאולוגיות לשמירת הלכות טהרה בארץ-ישראל מהתקופה החשמונאית עד סוף תקופת התלמוד (164 לפנה"ס – 400 לסה"ג), עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א (2011); ר' רייך, מקוואות טהרה, בתקופת הבית השני ובתקופות המשנה ותלמוד, ירושלים תשע"ג, (2013).

²³ ח' כץ, 'Biblical Purification: Was it Immersion' [https://thetorah.com/].

²⁴ י' אדלר, 'On the Origins of *Tevilah*' [https://thetorah.com/].

אמר רבי יהושע בן לוי מה טיבן של טובלי שחרין מה טיבן הא איהו דאמר בעל קרי אסור בדברי תורה הכי קאמר מה טיבן בארבעים סאה, אפשר בתשעה קבין, מה טיבן בטבילה, אפשר בנתינה [...]

אמר רבי חנינא גדר גדול גדרו בה דתניא מעשה באחד שתבע אשה לדבר עבירה אמרה לו ריקא יש לך ארבעים סאה שאתה טובל בהן מיד פירש [...]

אמר ליה כארבעים סאה מה ארבעים סאה בטבילה ולא בנתינה אף תשעה קבין בנתינה ולא בטבילה. (בבלי, ברכות כב ע"א)

הדבר הרלוונטי בקטע הינו שבמקרים מסוימים היו רבנים שתמכו בנתינת תשעה קבים מים כצורה מקובלת לרחיצה. וסביר להניח שהכמות תשעה קבים מים גם מושפעת על ידי הכלל לגדר את התורה. בסך הכל, אפשר להסיק כי 'וזרקתי עליכם מים טהורים' בנבואה של יחזקאל הייתה צורה מקובלת בימי יוחנן.

מעל הכל, קשה להבין את ההיגיון המודרני האומר שספר יחזקאל קיים זמן רב לפני ימי יוחנן ומתאר רחיצת העם לקראת מלכות השמיים, ובכל זאת יוחנן התעלם מיחזקאל, כביכול, והימציא בעצמו רחיצה אחרת למלכות השמיים. זה לא יבלבל את כולם? אבל לפי הנרטיב בברית החדשה, המונים חשבו שיוחנן הוא נביא אמיתי. וכל זאת באור הנרטיב האומר שיוחנן אכן לקח ישעיה מ, 3 כמקור ספציפי להשראה בקשר לעבודה שלו.

בית עניה, עיינון, ונהר הירדן: איכות המים בפעילותו של יוחנן

חוקרים כמו רוברט ווב מציעים שיוחנן ביצע את טקסו בנהר הירדן כדי להזכיר חציית הנהר על ידי בני ישראל בימי יהושע בן נון, ואף לשחזר את החצייה בדור שלו (למרות שזרם הנהר לא נעצר ולא עברו בחרבה! השוו יהושע ג, 7-17). הצעה זו תלויה בהנחה שיוחנן פעל בנהר הירדן ולא במקומות אחרים. ואם חציית הנהר באמת הייתה המטרה של יוחנן (שנראה מוגזם לגמרי בלשון המעט) אז אין הגיון לרעיון שיוחנן ביקש להגשים 'זְרָקָתִי'. אולם ברוס צ'ילטון מבקר את ההנחה שיוחנן פעל רק בנהר הירדן כפי שמוצגת על ידי ווב:

הודאתו [של ווב] עושה מעט מדי צדק עם האינדיקציות הברורות לכך שההתייחסות לירדן במתי ג, 6, ובמרקוס א, 5 – אין להתייחס אליהם כמגבלה: המילה הספציפית 'נהר' מושמטת מכתבי יד חשובים של הטקסטים, והאנלוג של לוקס (ג, 3) הוא התייחסות אזורית גרידא. יתרה מזאת, יוחנן מוצג במפורש כפועל באתרים אחרים באוונגליון הרביעי ('בית-עניה' ביוחנן א, 28; ו'עיינון' ביוחנן ג, 23); ולמרות שהתפאורה שלו ביהודה, נהר הירדן אינו מוזכר כמקום שבו אנשים נטבלו. באוונגליון

הרביעי הירדן היא יותר נקודת התייחסות (יוחנן א, 28; ג, 26; השוו: י, 40) מאשר מקום שבו התגלגל הפעולה. [תרגום שלי]²⁵

לדעת צ'ילטון האוונגליזנים אינם מגבילים את יוחנן לנהר הירדן. מרקוס ומתי כנראה כתבו את האוונגליזנים שלהם לקוראים שלא היו תושבי ארץ ישראל, ובכך הם תיארו באופן כללי ועמום את המקום שבו יוחנן ביצע את רחיצתו. אם נקבל בחשבון שיש מעיינות מסביב לבקעת הירדן, אז התיאור אודות יוחנן ב'נהר הירדן' סביר באופן כללי.

לגבי 'עיינון' באוונגליון הרביעי, חוקרים סבורים שלפי שמו, עיינון היה מקום של מעיינות רבים. בנוסף, המקום בשם 'בית עניה מעבר הירדן', שבמשך הדורות לא היה ידוע בוודאות, לאחרונה זוהה, כנראה, בגדה המזרחית של נהר הירדן בוואדי אל חראר.²⁶ במקום זה יש מעיינות וגם שרידים ארכאולוגיים. משמעות השם של הוואדי בערבית היא 'רעש של מים זורמים'. ספקולציה טהורה על שם המקום בימי קדם בלשון הקודש: 'בית עין-יה', כלומר, מקור מבורך במים חיים שנובעים בשפע. מעניין שמחבר האוונגליון הרביעי רשם מקום בשם 'עיינון' וגם מקום שאולי שמו 'בית עין-יה', וגם כתב כי ישוע הבטיח לצמאים 'מים חיים' כתיאור מרמז ביותר לרוח הקודש האסכטולוגית (יוחנן ז, 38; גם, ד, 10). ומכל מקום, אם הזיהוי נכון לבית עניה, אז יש לשאול מדוע יוחנן פעל שם, רק קילומטרים ספורים מנהר הירדן. מאד סביר להניח שהתשובה קשורה לאיכות המים.

לאור השפעתו של יוחנן על יהודים בדורו, סביר להניח שיוחנן שמר על הנורמות המבוססות על התנ"ך ועל המסורת היהודית. לגבי מקורות מים מותרים לישראל, כתוב (ויקרא יא, 36): אֶדְ מַעַיִן וּבוֹר מִקְנֵה-מַיִם, יְהִי טָהוֹר. פסוק זה מהווה מקור להתפתחות מקוואות בשלהי בית שני. לפי פסוק זה, ככל הנראה, מי מעיין, אף כי זוחלים, הם בכל זאת נחשבים טהורים. מאידך, ככל הנראה, מי הבור (מי המקווה) אמורים לעמוד בלי לזרום כדי להיחשב לטהורים.

מכאן עולה שאלה על מקור המים הזורמים בנהר הירדן. הכנרת עצמה מאגרת מי גשם רב בחורף. אז מה חשבו בדור של יוחנן על איכות המים בנהר הירדן היוצא מהכנרת בצד הדרומי? כנראה אין תשובה ברורה. אבל מצוות 'מי חטאת' בספר במדבר יט, 17, דורשת 'מים חיים' בקשר להכנת מי חטאת מאפרה של פרה אדומה. חז"ל הגדירו 'מים חיים' למי מעיין מתוקים, לא חמים, שנובעים אף בקיץ. מים חיים הם בדרגה הגבוהה של איכות

Bruce Chilton, 'John the Baptist: His Immersion and his Death', *Dimensions of Baptism*:²⁵ *Biblical and Theological Studies*, ed. S. Porter and A. Cross (Sheffield: Sheffield Academic Press, 2002), p. 31.

²⁶ ראו: [https://whc.unesco.org/en/list/1446]; [www.baptismsite.com/archeological-findings];

[www.seetheholyland.net/tag/wadi-al-kharrar]

לישראל. אולם לגבי איכות נהר הירדן, כתוב במשנה פרה, ח, 10: מי הִירְדָן וְיָמֵי יִרְמוּדָ, פְּסוּלִים, מִפְּנֵי שֶׁהֵם מֵי תַעֲרָבוֹת. אבל בהמשך, בפסוק הבא, כתוב על מקור הירדן הצפוני: וּמַעַרְתַּת פְּמִיָּס [בנייס], כְּשֶׁרָה. ספק אם נהר הירדן הדרומי נחשב לדרגה של 'מים מְכִינִן, שֶׁהֵן מְטַהְרִין בְּזוּחַלִין', כלומר, מי מעיין שאינם באיכות של 'מים חיים' ובכל זאת אפשר לטבול בהם. שוב, הכנרת מאגרת מי גשם רב, ומי גשם זורמים לא נחשבים לטהורים. כנראה, כמאה שנה אחרי ימי יוחנן רבי יוסי פסק: כָּל הַיָּמִים מְטַהְרִין בְּזוּחַלִין, וּפְסוּלִין לְזָבִים וְלְמַצוֹרָעִים וְלְקִדְשׁ מִהֵן מֵי חֲטָאֵת, משנה פרה ח, 8. לכן כנראה בימי רבי יוסי ים הכינרת ונהר הירדן מטהרים, אפילו בזוחלין. אבל ספק שמאה שנה קודם לפסק דינו של רבי יוסי, שיוחנן בן זכריה הכהן חשב שנהר הירדן הדרומי היה כשר להטהרות. קשה להאמין שסוגיה זו לא עלתה במחשבות של יוחנן בקשר לטקסו.

אף על פי כן, דבר אחד ברור לחלוטין לפי היוונית בכל ארבעת האוונגליונים: יוחנן ביצע את רחיצתו באופן פעיל,²⁷ וכל הבאים לטקס, כולל ישוע (מתי ג, 15-13), השתתפו בו באופן סביל.²⁸ וזה לא ממש תומך בנורמה של טבילה עצמית בבת אחת במקווה. אך זה אכן תומך בהצעה שיוחנן עצמו זרק מים על החוזרים בתשובה.

שימוש במילה טבל בדור של יוחנן

המקורות על יוחנן בברית החדשה ובקדמוניות הינם ביוונית, אך סביר להניח שיוחנן הכריז את דברו בלשון שמית ולא בשפה לועזית. הודות למגילות מדבר יהודה חוקרים היום שוקלים ברצינות את האפשרות שבימי יוחנן חלק ניכר בעם דיבר עברית כשפה היום יומית, בנוסף לארמית.²⁹ לכן, חייבים לבחון בזהירות את הכתוב על יוחנן ביוונית. יונתן אדלר כותב כי רוב הרחיצות במגילות מדבר יהודה תוארו במילים משורש ר-ח-ן. כנראה רק קטע אחד מציג רחיצה לטהרה דרך הפועל טבל, ותוארך למאה הראשונה לפנה"ס.

[כ] וְלֹ נֹגַע בְּשִׁכְבַּת הַזֶּרַע מֵאָדָם עַד כּוֹל כְּלֵי יִטְבּוֹל וְהַנּוֹשֵׂא אוֹתוֹ

[יטב] וְלֹ וְהַבְּגָד אֲשֶׁר תִּהְיֶה עָלָיו וְהַכְּלֵי אֲשֶׁר יִשְׁאֲנָה יִטְבּוֹל

[במי] ׀ [...] [4QToharot A [4Q274] 2i 4-6]³⁰

²⁷ מרקוס א, 4, 8; מתי ג, 11; לוקס ג, 16; יוחנן א, 26-25, 33; מרקוס ו, 14, 24; יוחנן ג, 23, 26; יוחנן ד, 1-2; השו: קורינתים א, 1, 13-15.

²⁸ מרקוס א, 5, 9; מתי ג, 6, 13-14, 16; לוקס ג, 7, 12, 21; לוקס ז, 29-30; יוחנן ג, 23.

²⁹ S. E. Fassberg, 'Which Semitic Language Did Jesus and Other Contemporary Jews Speak?', *The Catholic Biblical Quarterly* 74, L. Day (ed.), Catholic Biblical Association of America (2012), pp. 263-280.

³⁰ י' אדלר, הארכיאולוגיה של הטהרה, 18-19.

אדלר כותב כי הראשונים שחקרו את מגילת הנחושת ([3Q15] I 11–12) סברו שהמילה 'טבילה' חרוטה בה, אולם מחקר מתקדם הטיל ספק על זיהוי המילים החרוטות. כלל לא ברור אם מדובר במילה טבילה.³¹ לאור השימוש המועט במילה טבל במגילות, וגם חוסר שימוש ודאי במילה טבילה, וגם חוסר ראיות על שימוש בטבל בבניין הפעיל, אין למהר למסקנה שיוחנן הכריז להמונים: 'אני "מטביל" אתכם במים', ולדחות 'מטהר' או 'רוחץ' כאפשרויות לאמירתו בעברית. ככל הנראה, יש רק אמירה אחת במשנה על המילה מטביל בקשר לאיש שאוחז בחברו³² וכנראה זאת כדי לעזור לחולים או לקשישים לטבול. אבל לא ברור שיוחנן ביצע דיני טבילה על פי המשנה כמאתיים שנה לפני כתיבת המשנה. לכן, לא מובן מאילו ששימוש במילים בפטיזו וּבְפִטִּיזְמָא בברית החדשה חייב להקביל בדיוק לשימוש של טבל וטבילה במשנה. הרי שם העצם 'טבילה' אפילו לא נמצא בתנ"ך. אין להניח כמובן מאילו שהמילה טבל מתרגמת בפטיזו באופן מדויק, או שהמילה טבילה מתרגמת בפטיזמא באופן מדויק.

מובנים שונים למילה בפטיזו ביוונית, כולל טהר, וגם לקבוצת המלים הנגזרות ממנה אקהרד שנאבל הכין ערך לקסיקלי לפועל בפטיזו שמציג מובנים מורחבים שונים למילה.³³ לדעתו, הפועל כמעט ותמיד קשור הדוק למובן בסיסי של 'שוקע בנוזלים'. אך קיימים מופעים של המילים בלי קשר הדוק כזה. בכל זאת, כדאי ללמוד את המובנים בערך:

I. Physical uses

1. to put into a yielding substance (such as a liquid, e.g. water or dyes, or the body of an animal); glosses: 'to plunge, to dip, to immerse';

1a. to cleanse with water; gloss: 'to wash' (extended meaning of 1: to remove dirt by immersion in water)

1b. to make ceremonially clean; gloss: 'to purify' or 'to cleanse' (extended meaning of 1: to immerse in water symbolizing, or effecting, the removal of moral or spiritual defilement); gloss of (later) ecclesiastical language: 'to baptize';

³¹ י' אדלר, הארכיאולוגיה של הטהרה, 19–20.

³² הַאֲחִיזָה בְּאֶדְם וּבְבָלִים וּמְטַבֵּילָן, טְמֵאִין. וְאִם הָדִיחַ אֶת יָדוֹ בְּמַיִם, טְהוֹרִים (משנה, מקוואות ח, 5).

³³ E. J. Schnabel, 'The Language of Baptism: The Meaning of βαπτίζω in the New Testament', *Understanding the Times: New Testament Studies in the 21st Century; Essays in Honor of D. A. Carson*, (2011) pp. 217–46; E. Schnabel, 'The Meaning of βαπτίζω in Greek, Jewish and Patristic Literature', *Filologia Neotestamentaria*, 24 (2011), pp. 3–40.

1c. to take water or wine by dipping a drinking vessel (in a stream, a fountain, a well, a bowl); gloss: 'to draw' (extended meaning of 1: to immerse a vessel in water or wine to obtain a drink);

1d. to perish by submersion in water; gloss: 'to drown' (extended meaning of 1: to suffer death by suffocation being immersed in water [of persons]; or to disappear by submersion in water, to sink [of ships])

1e. to put to death a living being; gloss: 'to slaughter' or 'to kill' (extended meaning of 1: to plunge a knife into the body of an animal or a human being);

1f. to tinge fabric with a color; gloss: 'to dye' (extended meaning of 1: to immerse fabric in liquid with color pigments); this meaning is frequently attested for *baptein* [בפטו], but not for *baptizein* [בפטיזו].

II. Figurative uses

2. to be overpowered by an abstract reality, such as debts or arguments or thoughts; gloss: 'to be overwhelmed' or 'to be immersed' (transferred meaning of 1: a person is 'immersed' in intangible or abstract realities and consequently overwhelmed by their force);

3. to become intoxicated; gloss: 'to be drunk' (transferred meaning of 1: a person is 'submerged' in the effects of intoxicating liquids).³⁴

ניתן להבחין בהתפתחות של בפטיזו: מן פועל שמתאר פעולה מוחשית, עד לפועל שמתאר תוצאות מופשטות מגוונות. מכול מקום, 'להיות נשלט על ידי מציאות מופשטת, כגון חובות או טיעונים או מחשבות' לא בדיוק אותו המושג אשר ל'מטביל במים'.

הפועל בפטו מופיע בכתבי הומרוס שחי במאה השמינית לפנה"ס.³⁵ כנראה, מעט לאחר מכן, דוברי יוונית פיתחו צורותיהם של פועלים מסוימים, כולל בפטו, לצורה חדשה עם סיומת ωζ,ו,

³⁴ Schnabel, 'The Language of Baptism', pp. 218–220.

³⁵ למשל: הומרוס, אודיסיאה, ט, שורה 392, [http://www.perseus.tufts.edu]

כלומר, לַבְּפִטִּיזוֹ.³⁶ הפועל החדש לא שימש בהקשר של רחיצה עד שיהודים השתמשו בו בתקופת ההלניסטית.³⁷ בדורות סביב לכתבת הברית החדשה, היו הבדלים בין בפטו לבין בפטיזו במובניהן, אם כי היה דמיון מסוים ביניהן.

הפועל בפטיזו מופיע במשלי איזופוס, שכנראה חי במאות השישית והחמישית לפנה"ס ובפטיזו כבר נושאת מובן ברור של טביעה הרסנית: 'הגנן וכלבו', הכלב חשב שבעליו בא כדי להטביע אותו [בפטיזו] למוות. 'שני אויבים ביים', סערה עזה התעוררה והספינה בסכנה לטביעה [קטבפטיזו – καταβαπτίζω]. 'הרועה והים', סערה גדולה עלתה והספינה הייתה בסכנת טביעה [בפטיזו]. 'הקוף והדולפין', הדולפין זעם על השקרים והטביע [בפטיזו] את הקוף להמיתו.

אפלטון חי במאות החמישית והרביעית לפנה"ס. מופיע בכתביו שימוש בשני הפועלים, בפטו ובפטיזו. כנראה, כבר התפצלו מובניהן של שני הפועלים לכיוונים שונים. למשל, אפלטון השתמש במילה בפטו במובן נפוץ דאז, צבוע, ואף הרכיב מילה מורכבת פּוּרפּוּרֹבַּפְּטוּס, (πορφυρόβαπτος), צבוע-סגול.³⁸ כאן במקום לציין פעולה של השקעה, בפטו נושאת מובן של התוצאה, צבוע.³⁹ לגבי בפטיזו, אפלטון כתב שני קטעים שבהם מופיע הפועל. אחד מתאר שכרות, בספרו משתה 176:

שהרי גם אני נמנה על אלה שִבָּסְמו [βεβαπτισμένων] אתמול.⁴⁰

הקטע השני מתאר צעיר שעובר חוויה בינאישית לא נעימה, בספר איותידימוס:

ושוב נחלץ איותידימוס להכריע את הצעיר, כמו בהתגוששות גם בפעם שלישית: ובראותי שהולך הנער וטובע בסערה [βαπτίζόμενον], ביקשתי להפסיק את הדבר, שמא תיפול רוחו.⁴¹

יוסף ליבס תרגם את הדוגמא השנייה במילים 'טובע בסערה' כדי להדגיש את המצוקה שהורגשה על ידי הנער. ליבס הוסיף את המילה 'בסערה' שאינה בטקסט. אבל בדוגמא

E. Ferguson, *Baptism in the Early Church: History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Grand Rapids 2009, p. 47.

J. Ysebaert, *Greek Baptismal Terminology: Its Origins and Early Development*, English translation by M. F. F. Hedlund, Nijmegen 1962, p. 12.

³⁸ אפלטון, קטע קומי, 208 א. [\[http://stephanus.tlg.uci.edu/\]](http://stephanus.tlg.uci.edu/) Thesaurus Linguae Graecae.

³⁹ אפלטון, לכס (סטפנוס עמ' 847 ג, ב), המדינה (סטפנוס ספר ד, עמ' 429, ה, ד), (TLG לעיל).

⁴⁰ אפלטון, תרגם שאול טשרניחובסקי, סיפריה פילוסופית, ירושלים תרפ"ט (1928-1929), א, עמ' 22; בנוסף ראו:

'גם אני סבאתי אתמול יותר מהמדה!', אפלטון, תרגם אשר בן-ישראל, יפו תרע"ד, עמ' 29.

⁴¹ כתבי אפלטון, א, תרגום י"ג ליבס, ירושלים & תל אביב 1997, עמ' 471.

הראשונה, בספר משתה, הפועל שימש במובן של שכרות, וזאת מצב של שיבוש בכושר החשיבה כתוצאה משתיית יתר. לכן, ייתכן ובספר איותידימוס אפלטון התכוון למשמעות קצת עדינה יותר, כגון: שהנער היה 'מבולבל עד בושה'. מכל מקום, ליבס כנראה לא מכיר במובן של שכרות בספר משתה כשהוא מתרגם: 'שגם אני עצמי נמנה עם אותם שנטבלו אתמול'.⁴² קשה לדעת את הכוונה של ליבס, אבל ההקשר בקטע ברור לחלוטין: אפלטון התכוון לשכרות. מרגלית פינקלברג גם תרגמה את ספר משתה והמשפט המדובר: 'שהלא גם אני מאלה שטבעו אתמול ביי'.⁴³ כמו ליבס, פינקלברג מנסה לשמור על דמיון של השקעת עצם בנוזלים, ומוסיפה 'ביין' שאינה בטקסט. בניגוד לתרגומם של ליבס ופינקלברג, ראינו לעיל כי שאול טשרניחובסקי (וגם אשר בן-ישראל) הכיר במובן שכרות לבפטיזו שנים לפני כן.

בפטו ובפטיזו בתרגום השבעים

שני הפועלים, בפטו ובפטיזו, מופיעים בתרגום השבעים (תר"ע). לרוב, המילה בפטו מתרגמת את המילה טבל. שש עשרה פעמים טבל מופיעה בתנ"ך, ובארבע עשרה פעמים התר"ע מתרגם את טבל במילה בפטו.⁴⁴ בנוסף, המילה 'טבולים' (יחזקאל כג, 15) תורגמה במילה בפטו ברבים במשמעות 'צבועים'. במקום לציין פעולה של השקעה, המתרגמים חשבו שטבולים נשאה תוצאת הפעולה, כלומר צבועים. במקביל, מימי התר"ע עד לעת המודרני, פרשנים יהודיים חשבו שהמילה טבולים אכן נושאת מובן של צבועים.⁴⁵ חוקרים כיום כנראה סבורים שלמילה יש משמעות אחרת. למשל, במילון העברית המקראית של מנחם-צבי קדרי מופיע ערך למילה טבולים: 'מצנפת', וההסבר, 'השורש מצוי במשמעות דומה באכדית

⁴² כתבי אפלטון, ב, תרגם ליבס, ירושלים & תל אביב 1999, עמ' 96.

⁴³ אפלטון, המשתה, מיוונית: מ' פינקלברג, תל אביב 2001, עמ' 29.

⁴⁴ שני הפסוקים עם טבל: בראשית לז, 31 (מולונו); מלכים ב ה, 14 (בפטיזו). בפטו מופיעה בשני פסוקים בתר"ע לתרגם מילה אחרת: ויקרא יא, 32 (יובא); תהלים סח, 24 (מחץ) (בתר"ע סז, 24).

⁴⁵ מנחם בן סרוק – מחברת: סרוחי טבולים בראשיהם – ופטרוננו כפי ענינו, סרח העודף מהמצנפת הצבועה.; רש"י, סרוחי טבולים – יתירי כובעים גדולים ומנחם פירש כמו ויטבלו הכתונת בדם (בראשית לז) ופתרון סרוחי טבולי' כן הוא סרח העודף (שמות כו) מן המצנפת צבועה, טבולים אין לו דמיון ופתרונו לפי הענין וכן ת"י מחתיין קולסין.; רד"ק ליחזקאל פרק כג: טבולים אומר על הצניפים הצבועים במיני צבעונים טבולים, רוצה לומר טבולים בצבע כמו ויטבלו את הכתנת בדם [...] אמר כי בני בבל משימים בראשיהם צניפים צבועים ואותם הצניפים הם עודפים ותלויים להם מאחוריהם ולא כן מנהג בני ארץ ישראל.; ר' יוסף ב"ר אברהם חיון: טבולים – לשון ויטבלו את הכתנת בדם' – שהיו מצובעים בצבע יפה.; מלבי"ם: ביאור המילות: 'סרוחי טבולים' המצנפת טבול בצבע וסרח העודף ממנו יוצא משני צדדיו למטה.

ובחבשית.⁴⁶ רק לומר שחכמים רבים חשבו שלמילה טבולים יש מובן של צבועים, בדומה למילה בפטו בין היוונים.⁴⁷

מכל מקום, בין היוונים, המובן 'צבוע' היה ידוע למילה בפטו לפחות מימי אפלטון, ומובן זה מופיע בכתבי פילון האלכסנדרוני⁴⁸ וגם בכתבי יוסף בן מתתיהו.⁴⁹ כנראה המתרגמים היהודיים לתר"ע החליטו שאסור לתת לקורא לחשוב שאבות ישראל 'צבעו' את הכתונת של יוסף בדם שעיר עיזים (בראשית לז, 31). ואי-הבנה זו עלולה לקרות בקריאת המונח בפטו כתרגום למילה טבל. כנראה המתרגמים בחרו במילה מולונו כדי להדגיש טומאת הפעולה, וגם למנוע מקוראים לחשוב שיהודים 'צובעים' כביכול את בגדיהם בדם.

הפועל בפטיזו מופיע בתר"ע ארבע פעמים בארבעה ספרים: ישעיהו, מלכים ב, בן סירא, ויהודית. תרגום ישעיהו כא, 4, בתר"ע הוא די חופשי מבחינת הטקסט המסורתי בעברית, והמילה בפטיזו מופיעה בשימוש מופשט בעליל. המילה טבל לא מופיעה כאן בטקסט המסורתי בעברית. פרק כא בישעיהו כולל הצהרות נבואיות על הצרות העומדות לבוא במלחמה הקרובה, והגרסאות בשתי השפות מבטאות צער ואסון בבירור. קוראים במקור: תָּעָה לְבָבִי פְּלִצוֹת בְּעֵתְתִּי אֶת נְשָׁף חֲשָׁקִי שָׁם לִי לְחֶרֶדָה. והתר"ע מתרגם:

ἡ καρδία μου πλανᾶται, καὶ ἡ ἀνομία με βαπτίζει,
 ἡ ψυχὴ⁵⁰ μου ἐφέσθηεν εἰς φόβον.

תרגום לאחרונה של הפסוק בתר"ע:

My heart wanders, and lawlessness overwhelms me;
 my soul has turned to fear.⁵¹

כנראה כפל המילים פְּלִצוֹת בְּעֵתְתִּי מביע הרגשה של אימה נוראית פתאומית. הפסוקית הזו מתורגמת על ידי בפטיזו. המקבילה ביוונית, καὶ ἡ ἀνομία με βαπτίζει, מביעה הרגשה של בהלה וחרדה דרך בפטיזו. המילה אנומיא (ἀνομία) נושאת מובן של אנרכיה והפקרות

⁴⁶ מ'צ קדרי, מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו, רמת גן תשס"ז (2007), עמ' 369; גם: 'טבולים בראשיהם – טבולים הם צניפים. שם זה בהוראה זו נמצא באשורית. ' תורה נביאים כתובים, א"ש הרטום, תל אביב 1992, עמ' 75.

⁴⁷ בימי קדם בד צבוע סגול-צָרִי מחוץ פְּנִיקָה היה יקר מאוד, ותהליך הצביעה היה לטבול צמר בצבע. הבד הכי יקר היה טבול פעמיים, הנקרא 'די-בפסה'. השוו: בָּן אִשָּׁה מִן בְּנוֹת דָּן וְאָבִיו אִישׁ צָרִי יוֹדֵעַ לַעֲשׂוֹת [...] בְּאַרְגָּמָן בְּתִכְלֵת (דברי הימים ב, ב, 13).

⁴⁸ על החלומות 2:53; על לימודי היסוד 117.

⁴⁹ מלחמות 1:490 (1.24.7); מלחמות 4:563 (4.9.10); קדמוניות 3:102 (3.6.1).

⁵⁰ כנראה התר"ע תרגם נְשָׁף כ'נפש' במילה ψυχή.

⁵¹ *New English Translation of the Septuagint*, Oxford 2007.

בחברה, וזה די מפחיד. מכאן, בפטיזו נושאת מובן שלילית נוראית: קריסה רגשית הנגרמת על ידי מצב נוראי של אנרכיה. יש דמיון מסוים לשימוש בבפטיזו על ידי אפלטון, הנזכר לעיל, בקשר לנער שעבר חוויה בינאישית שלילית מאוד. ובכן, המתרגמים היהודיים של התר"ע השתמשו במילה בפטיזו באופן מופשט ללא קשר להשקעת עצם במים. אולי אפשר להציע צורה פיגורטיבי: 'האנרכיה "מציפה" אותי', אבל שוב, ללא קשר לפעולה פיזית.

בקטע הבא נערה ישראלית קטנה בשבי סיפרה לנעמן הארמי כי הנביא בשומרון מסוגל לרפא אותו מצרעת (מלכים ב, ה, 1-14). בפסוקים 10, 12, 13, קוראים: מפי אלישע דרך מלאכו, 'רחץ וטהר', מפי נעמן, 'רחץ וטהר', ומפיהם של עבדיו, 'רחץ וטהר'. אבל בפסוק 14 נאמר, וַיֵּרֶד וַיִּטְבַּל בַּיַּרְדֵּן [...] וַיִּטְהַר. בתר"ע נמצאת בפטיזו כנראה כדי לתרגם טבל.

אולם, יש עֲדוֹת בתרגום של הירונימוס שהפועל רחץ הופיע במקור שלו, ולא טבל. הירונימוס החל לתרגם את התנ"ך ללטינית בסוף המאה הרביעית לספירה.⁵² הוא תרגם טבל במילה טִינְגוּא בכול מקום אחר שמופיע טבל בתנ"ך (בפטו בתר"ע) – חוץ משני פסוקים, ואחד מהם מלכים ב, ה, 14.⁵³ טִינְגוּא דומה במשמעות למילים טבל ובפטו. אבל בוולגָטָה הביקורתית, במלכים ב, ה, 14 מופיעה המילה הלטינית lavit ממקור lavo ומשמעותה רחץ. הפועל lavo גם מופיע בפסוקים 10, 12, 13 לתרגם את המילה רחץ.⁵⁴ ככל הנראה הירונימוס תרגם את המילה רחץ בטקסט לפניו ולא טבל.⁵⁵

מומחים בטקסטים הקדומים מכירים במקורות שונים ובזרמים שונים, וגם בהבדלים שונים בעותקים של התר"ע. בנוסף, בספרות הרבנית יש עדויות על עֲד לַפְחוֹת שמונה עשר 'תיקוני סופרים' כדי לשמור כבוד ה', אף לטקסט החומש.⁵⁶ בנוסח התנ"ך העברי המקובל יש סימנים של עריכה. למשל, כנראה 'אִישׁ בְּשֵׁת' מקורו 'איש בעל', וכדומה.⁵⁷ לכן, ייתכן ובמקור של מלכים ב, ה, 14, המילים היו: וַיֵּרֶד וַיִּרְחֹץ. אחר כך הטקסט מעודכן לצורה: וַיֵּרֶד וַיִּטְבַּל. לאור החשיבות של טבילה ליהודים במאה הרביעית, וגם של בפטיסמא לנוצרים, לא הגיוני שהירונימוס יכניס lavit אל הפסוק אילו טבל הייתה שם בנוסח מול עיניו, או אם בפטיזו

⁵² Jerome (342–420), סופרוניזוס אוסביוס הירונימוס, מאבות הכנסייה. מפרש מקרא מהאסכולה המילולית-היסטורית. תרגם התנ"ך והברית החדשה ללטינית ודבק בפשט הכתובים.

⁵³ הפסוק השני: מלכים ב, ח, 15.

⁵⁴ *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam*, fifth revised edition, R. Weber & R. Gryson (eds.), Stuttgart 2007.

⁵⁵ לפי עמנואל טוב, כשהירונימוס כתב ספרי הפרשנות שלו שנים לאחר התרגומים שלו, הוא תהה מידי פעם מדוע נמצאו שינויים בטקסט המאוחר בעברית מזה אשר לתרגומים שלו בשנים הקודמות. *Tov, Textual Criticism of*

the Hebrew Bible, 87; רביזיה חדשה לוולגָטָה מחליפה lavit במילה intinxit הנגזרת מן טִינְגוּא. ראו Nova

Vulgata, Vatican City, 1998.

⁵⁶ בראשית יח, 22; במדבר יא, 15; במדבר יב, 12.

⁵⁷ *Tov, Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 36–44.

הייתה בנוסח ביוונית. לכן, התרגום של הירונימוס מעלה ספק על שימוש במילה טבל במקור למלכים ב, ה, 14. מכל מקום, בארבעת הפסוקים בתרגום 'יונתן' בארמית מופיעות תִּטְבוּל, אֲטְבוּל, טְבַל, טְבַל, שכנראה נשאלו מעברית, ומילה בארמית כמו 'שזג' או 'סחה' או 'חלל' לתרגם 'רחץ' לא נמצאת.⁵⁸ אז ייתכן ולאחר ימי כתיבת הברית החדשה, התרגום של התנ"ך בארמית השפיע בכיוון חוזר על התנ"ך בעברית, וגם על התר"ע ביוונית.⁵⁹

ספר בן סירא נכתב בעברית במקור, ואחר כך תורגם ליוונית על ידי נכד המחבר. חלקים בעברית שרדו בגניזה בקהיר ובמגילות מדבר יהודה. אין בידינו קטע מקביל בעברית לקטע ביוונית עם בפטיזו. בשחזור של משה צבי סגל מוצע לפסוק המדובר: טוֹבֵל מִמַּת וְיָשֵׁב וְנוֹגֵעַ בּוֹ מֵה יוֹעִיל בְּרַחֲצָתוֹ.⁶⁰ בהערה מופיע סימן על שהמילה טובל נשאבת מגרסה סורית. המילה המקבילה בסורית היא סחא (سحا) וכנראה היא איננה זהה לחלוטין למילה טבל.⁶¹ עם זאת, בהערה גם מייעצים 'רוחץ' במקום טובל, 'ע"פ "ברחיצתו" הבא' שבפסוק.⁶² לכן, השחזור מבוסס על השערה, אם כי טובל, אם כי רוחץ. לאור הרקע של טיהור מטומאת המת, ייתכן ויש לבפטיזו באמת מובן של טיהור בפסוק הזה.⁶³ יכול להיות שמשמעות הפסוק הינה: טַהַר מִמַּת וְיָשֵׁב וְנוֹגֵעַ בּוֹ מֵה יוֹעִיל בְּרַחֲצָתוֹ.

כמו כן, ספר יהודית שרד ביוונית, ובפטיזו נמצאת בפסוק אחד, כאן מתורגם לעברית (יהודית, יב, 8–9):

ותצא בכל-לילה ולילה אל-נחל אלוה ותרחץ [ἐβαπτίζετο] במחנה במעין המים. ותעל ותתפלל אל-י אלוהי ישראל להצליח דרכה לתקומת בני עמה. ותבוא טהורה [καθάρᾱ] ותשב באוהל עד-אשר הביאה לחמה בערב.⁶⁴

ההקשר לשימוש במילה בפטיזו אינו רחיצה היגיינית, אלא עניין של היטהרות לפני הקב"ה. יהודית יצאה אל המעיין שהוא מקור מים טהורים (ויקרא יא, 36), ותוצאת הרחיצה הייתה

⁵⁸ בתרגום הפשיטא נמצאת המילה سحا (סחא) למילה רחץ בכל ארבעת הפסוקים, כולל פסוק 14, למרות שבמקומות אחרים בפשיטא מופיעה המילה سح (צבע) שדומה למילה טבל.

⁵⁹ זה תמוה עוד יותר לאור העובדה שאירנאוס כתב בפרשנות שלו על נעמן את בפטיזו בצורה שנמצאת כיום בתר"ע. (Irenaeus, *Fragmenta Deperditorum Operum* {1447.005})

⁶⁰ בן סירא, לד, 26 (מהדורת מ"צ סגל, ירושלים תשנ"ז, עמ' ר"ט).

⁶¹ קדרי, מילון העברית המקראית, עמ' 1073, ראה הערכים שחח ושחחו, וההערה לערך שחחו שמזכירה سحا בסורית.

⁶² בן סירא השלם, עמ' רכא.

⁶³ Βαπτίζομενος απο νεκρου

⁶⁴ א' כהנא, ספרים החיצונים, II, ירושלים 1978, עמ' שעא.

מצב מחודש של טהרה. וזאת הייתה המטרה של יהודית מלכתחילה. כנראה המושג 'טיהור' מצורף לשימוש בבפטיזו כאן, וצורת הרחיצה שנעשתה כדי להשיג הטיהור לא מודגשת.⁶⁵ לכן ככל הנראה, בימי כתיבת הברית החדשה לא היה בתר"ע שימוש במילה בפטיזו שמוכיח חד משמעי מובן של 'טבילה'. לעומת זאת, ההקשר של טיהור מטומאה בבן סירא, ביהודית ואפילו בקטע על נעמן שטוהר מצרעת, מצדיק מובן של 'טיהור' בהתאם לערך הלקסיקלי של שנאבל.

בפטיזו בכתבי פילון האלכסנדרוני ויוסף בן מתתיהו

פילון האלכסנדרוני השתמש במילה בפטיזו בדרכים מגוונות: למען שכרות, באופן פיגורטיבי ומופשט, ובאופן הפשט בציטוט של זנון.⁶⁶ [כל הדגשה שלי]

וידועים לי אנשים אחדים אשר בהיותם מבוסמים, אך בטרם **ישתכרו** [βαπτισθήναι] כליל מכינים מראש בתרומות ובהבטחות את המשתה שלמחרת היום. (על חיי העיון 1.46, א, תרגם א' כשר)

כל המעשים האלה **המטביעים את הנפש** [εὐχρηστία τῆς ψυχῆς] באסונות נוראים באים, כמובן, על שיפוטם ועל עונשם. (על שהרע נוהג לאהוב לטוב 4:15:176, ד, ספר א, תרגם י' אמיר)

והוא עובר את הנהר המוחשים, השוטף **והמטביל את הנפש** [βαπτίζοντα τῆς ψυχῆς] בזרם ההיפעלויות. (אלגוריות החוקים, 3.18, ד, ספר א, תרגם י' אמיר)

ופירושו לאכסן חומרים ומזונות בשפע בשביל חמשת החושים, עד שכל חוש יימלא מרדמים המיוחדים לו כל-כולו **ויציף את השכל** [βαπτίζει τὸν νοῦν], עם שיעמים עליו את כובד משכלו; (על הגירת אברהם, 204, ה, ספר א, תרגם י' אמיר)

{ **מכניע את כוח התבונה**; [βαπτίζομένου τοῦ λογισμοῦ] (על ההשגחה 2.67, תרגום שלי) }

דברי זנון: 'קל יותר **להטביע** [βαπτίσαι] נאד מלא באוויר מלהכריח מישהו מן האנשים הישרים לעשות שלא מדעתם את מה שאינם רוצים בו?' (על שפל אדם ישר הוא בן חורין 97, ד, ספר ב, תרגם י' פורסטנברג)

⁶⁵ καὶ ἐβαπτίζετο ἐν τῇ παρεμβολῇ ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος
⁶⁶ כתבי פילון האלכסנדרוני, א - ה, ירושלים 1986-2012.

יוסף בן מתתיהו גם השתמש בבפטיזם בדרכים שונות, ולרוב לטביעה הרסנית. כאן דוגמאות מאת מלחמת היהודים בתרגום י"ג שמחוני⁶⁷ וליזה אולמן⁶⁸, מאת קדמוניות היהודים בתרגום א' שליט⁶⁹, ומאת חיי יוסף, בתרגום דניאל שוורץ.⁷⁰ [כל הדגשה שלי]

כי נטול-חושים הוא **ונופל** [βαβαπτισμένον] בתרדמה מחמת שכרות (קדמוניות היהודים, י, ט, ד, א' שליט). {תרגום אחר: מראה ישמעאל את גדליהו בכך, כי **משתכר** [βαβαπτισμένον] עד נטול-חושים ותרדמה מחמת שתיית יתר, קפץ הוא ועשרת חבריו ושחט אותו ואת המסובים אתו במשתה. [תרגום שלי]}
והרים את ימינו למעלה לעיני כל ושחט את עצמו, **בתקעו** [ἐβάπτισεν] בבשרו את החרב עד הניצב. (מלחמת היהודים, ב, יח, ד, שמחוני; אולמן 'שיקע')
ואחרי האסון אשר קרה את צסטיוס עזבו רבים מנכבדי היהודים את העיר, אשר דמתה לאוניה **טובעת** [βαπτίζομένης] בים. (מלחמת היהודים, ב, כ, א, שמחוני וואלמן)

וככה אחשוב למשפט, כי איש רך-לב הוא הקברניט, אשר ירא את רוח הסערה **והטביע** [ἐβάπτισεν] את אונייתו בים. (מלחמת היהודים, ג, ח, ה, שמחוני; אולמן 'מטביע')

ואלה אשר נועזו לגשת אל הרומאים נפגעו בטרם עשו רעה לרומאים **וטבעו** [ἐβαπτίζοντο] עם סירותיהם יחד במצולה...הצפים על פני המים **והטובעים** [βαπτισθέντων] נהרגו בחצי האויב... (מלחמת היהודים, ג, י, ט, שמחוני; אולמן, 'וצללו במצולות' ו'הטובעים')

אולם לבסוף כשגברה הצרה יותר ויותר והספינה חשבה **לטבוע** [βαπτίζεσθαι] והנביא עצמו והפחד לחייהם האיצו בהם, והשליכוהו אל הים. (קדמוניות היהודים, ט, י, ב, שליט)

שהרי האוניה שלנו **טבעה** [βαπτισθέντος] באמצע הים האדריאטי, ואנחנו – כשש מאות אנשים – שחינו במשך כל הלילה. (חיי יוסף, טו, שוורץ)

⁶⁷ תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, י"ג שמחוני, מושב בן-שמן 1968.

⁶⁸ תולדות מלחמת היהודים ברומאים, ל' אולמן, ירושלים 2009, 2012.

⁶⁹ קדמוניות היהודים, א' שליט, ירושלים 1944, 2011.

⁷⁰ חיי יוסף, ד' שוורץ, ירושלים 2007, עמ' 66.

והנה בדבר הזה היה די להחריב [ἐβάπτισεν] את העיר גם מבלעדי מלחמת-אחים.
(מלחמת היהודים, ד, ג, ג, שמחוני; אולמן 'הטביעה [...] במצולות')
ושם כסו עליהם [ἐβάπτισεν] גלי הים, אשר עלו למרום בסערה. (מלחמת היהודים, ג, ט, ג), שמחוני; אולמן 'הטביע אותן')

הדבר הזה היה הגל האחרון, אשר דחף את הצעירים הטובעים לתוך המצולה
[ἐπέβάπτισεν]... (מלחמת היהודים, א, כז, א, שמחוני; אולמן, 'הציף את הצעירים
וטיבעם במצולות')

נשלח הצעיר ליריחו ושם הטביעוהו [βαπτίζόμενος] הגאלים במצוות המלך בבריכת
השחייה, וימות. (מלחמת היהודים, א, כב, ב, אולמן; שמחוני 'טבלו')
וחזרו והטבילו [βαπτίζοντες] אותו מחשכה היורדת, כאילו בדרך משחק, ולא הרפו
מהשוחה עד שחנקוהו לגמרי. (קדמוניות היהודים טו, ג, ג, שליט)

בכתבי פילון ויוסף בן מתתיהו השימוש בבפטיזו מגוון מאוד, כולל פיגורטיבי ומופשט. שתי
הדוגמאות האחרונות של יוסף בן מתתיהו מתארות את הירצחו של אריסטובולוס כשהגאלים
הטביעו אותו בבריכה כדי להמית אותו. לכן, שימוש בבפטיזו בקשר להטבעת איש כדי
להמיתו הייתה ידועה ליוסף בן מתתיהו. ולציון, המונח טביעה איננו נרדפת קפדנית למילה
טבילה. יוסף בן מתתיהו לא השתמש בפועל בפטיזו כשהוא תיאר את יוחנן, אלא בשלושה
שמות עצם בלבד, וזאת בקשר לטהרת הגוף. בנוסף, הוא לא השתמש בבפטיזו כדי לתאר
רחיצות האיסיים: [הדגשה שלי]

הם מתאספים אל מקום אחד וחוגרים אזור-בד ורוחצים [ἀπολούονται] את בשרם
במים קרים ואחרי טהרתם הם פונים פלם למדור מיחד. (מלחמה 2.8.5, שמחוני,
אולמן 'טובלים')

הוא גם לא השתמש בבפטיזו לתאר את בְּנוֹס המורה שלו: [הדגשה שלי]

כאשר שמעתי על אדם בשם בְּנוֹס השוהה במדבר [...] המגיש לעצמו רק אוכל
הצומח מאליו והטובל [λουόμενον πρὸς ἀγείαν] (רוחץ?) דרך קבע יום ולילה במים
קרים כדי להיטהר, נהייתי לחסיד שלו. (חיי יוסף בן מתתיהו 11, שוורץ)

הרחיצות של האיסיים ושל בְּנוֹס הינן למען טהרה. בכתביהם של פילון ושל יוסף בן מתתיהו
אין שימוש במילה בפטיזו כדי לתאר רחיצה למען הטהרות פולחנית. כנגדם, מחברי הברית
החדשה אכן השתמשו בקבוצת המילים הקשורות לבפטיזו כדי לתאר הטהרות (למשל,

השוו: מרקוס ז, 1-4; לוקס יא, 71-38). ויכול להיות שהכוונה של פאולוס בפסוק שאינו מובן כראוי אכן קשורה לטוהרת-המת: אם לא כן, מה יעשו האנשים שמבצעים טהרת-המת לטובת הנפטרים? אם אמנם אין המתים קמים לתחייה, למה הם מטהרים אותם לטובתם? (קורינתים א, טו, 29).⁷² אך מחברי הברית החדשה לא תיארו טביעת אוניות, בני אדם או בעלי חיים במילה בפטיזו כמו יוסף בן מתתיהו (למשל, השוו: מתי ח, 24-25; מתי יד, 30; לוקס יז, 2; מרקוס ה, 13).

מובנים שונים לבפטיזו בברית החדשה

ברוב הגרסאות של הברית החדשה באנגלית, מופיעים תעתיקים של המילים הקשורות לבפטיזו. לרוב, פרשנים מנסים ככל האפשר לפרש בפטיזו כטקס במים. התרגום החדש בעברית גם מתרגם כל הופעה של בפטיזו ומילים מאותו מקור במילים משורש ט-ב-ל. בניגוד למגמה זו, מוצע לא מזמן במאמר שישוע אתגר את בני זבדי, יעקב ויוחנן, באמירה ברוח התנ"ך על כוס ושכרות⁷³ שמרמזת על סבלו ומותו: 'התוכלו לשתות את הכוס אשר אני שתה, או כשפרון אשר אני משתפר התשתפרו?' (מרקוס י, 38-39).⁷⁴ בפסוק זה מופיע הפועל בפטיזו וגם שם העצם בפטיסמא שלא מופיעה חוץ מספרות הנוצרית. כלומר, המילה בפטיסמא כנראה היה נטבעת על ידי חסידי ישוע הקדומים, ומופיעה כאן במשמעות של השתכרות. משפט דומה על סבלו של ישוע נמצא בלוקס (יב, 50) ושוב מופיעות בפטיסמא ובפטיזו ביחד לתאר שעה של ייסוריו ומותו.

לאור שתי הדוגמאות של ייסורים וסבל בקשר לבפטיסמא, במרקוס ובלוקס, ניתן להציע משמעות שונה לפסוק במרקוס (א, 4) שגם מופיע בלוקס (ג, 3) על העבודה של יוחנן: יוחנן הכריז 'בפטיסמא של תשובה', כלומר, ניסיון קשה (ordeal) של יגון וכאבי לב על חטא אישי שמוביל לתשובה ולסליחת החטאים. זאת במקום 'טבילה של תשובה'.

וכושרו של הפועל בפטיזו לתאר תוצאות מופשטות כנראה הוביל לשימוש בשם העצם בפטיסמוס כדי לתאר טקסי טהרה, אפילו לטקסים שברור שלא בוצעו בטבילה (ראו: אל העברים ט, 10-14). כשמכירים ביכולת של בפטיזו לתאר שינוי מופשט, ניתן להציע מובן חלופי לפקודה גורלית ומשמעותית ביותר בפיו של ישוע, הנמצאת בסעיף הסיום באוונגליון מתי כח, 19: הכשירו אותם לרבונות של האב והבן ורוח הקדש [השוו גם: הטביעו אותם

⁷¹ פרשנים רבים סבורים שמדובר בנטילת ידיים לטוהרתן במילה בפטיזו. ראו למשל את הפסוק בתרגום דליטש.

⁷² H. Ben Keshet, 'Whether Jews, Whether Greeks: Was 1 Cor. 15:29 Addressed to Jewish Disciples of Jesus?', *Evangelical Quarterly*, 88.4 (2016/17), pp. 331-348.

⁷³ יחזקאל כג, 33: שפרון ויגון תמלאי כוס שמה ושמה.

⁷⁴ H. Ben Keshet, 'Mark 10:38-39: Was Jesus's Challenge 'Drinking the Cup and Becoming Drunk'? *Evangelical Quarterly*, 90.3 (2019), pp. 246-263.

בַּאֲמָתוֹת שֶׁל הָאֵב וְגו'].⁷⁵ כנראה, ישוע אף פעם לא נתן פקודה לשליחיו לבצע טקס מים נוצרי לגויים⁷⁶: אין פקודה כזו באוונגליונים לוקס או יוחנן. וטקסטים קדומים של מרקוס חסרים את קטע הסיום הארוך שכולל פקודה כזו. יש להדגיש שאין כל תיאור בברית החדשה על טקס 'טבילה' שבוצע בשם השילוש. ככל הנראה, כנגד העמדה של התנועה הנוצרית במאה השנייה לסה"נ עד היום, ישוע לא נתן פקודה לטקס 'נוצרי' במים, וגם לא ביטל טקסו הלאומי של יוחנן לישראל, אלא אישר אותו. לכן, יש להיזהר מלהסיק שמשמעות בפטיזם בברית החדשה היא אך ורק טבל, או שמדובר רק בטקס נוצרי במים.

התקבולת של יוחנן בן זכריה

נוכח הדיון עד כה, ניתן להציע תרגום שונה לתקבולת: 'אני טיהרתי אתכם במים, אך הוא יטהר אתכם ברוח הקודש', וליתר דיוק: 'אני טיהרתי אתכם ב[זורקי] מים [טהורים], אך הוא יטהר אתכם ב[שופכו את] רוח הקודש' (מרקוס א, 8). נוסח זה שומר צורה של זריקת מים כמו ביחזקאל, וגם שפיכת הרוח כמו במקרא. יוחנן נמצא פעיל ברחיצה שלו,⁷⁷ אך לא בצורה של 'מטביל' שאוחז כל איש במו ידיו ודוחף אותו במים. זריקת מים גם מרחיקה את יוחנן ממגע ישיר בחוזרי בתשובה.

באוונגליון הרביעי התקבולת כתובה בצורה מיוחדת (יוחנן א, 33) ולדעת רבקה ניר פירושה שישוע הטביל במים\רוח בו בזמן שיוחנן הטביל במים בלבד (יוחנן ג, 22–23).⁷⁸ ניר רואה חשיבות רבה לפועל בפטיזם בבינוני (זמן ההווה) בחלק התקבולת שמתייחס לישוע והרוח. ניר סבורה שהנרטיב רוצה לומר שישוע הטביל והעניק את רוח הקודש כבר מתחילת האוונגליון. אבל ניר גם מודעת לכך שנאמר מאוחר באוונגליון כי עדיין לא ניתן להשיג את הרוח עד לאחר שישוע הולך אל כבודו השמימי (יוחנן ז, 39; ראוי: יד, 16; טז, 7; ובמיוחד כ, 22). ולפי לוקס, ישוע הבטיח לתת לתלמידיו את רוח הקודש בחוזרו על אותה תקבולת מיד לפני עלייתו השמימה (מעשי השליחים א, 5). לכן, ניתן להציע פתרון אחר: באוונגליון הרביעי המחבר אכן כתב את התקבולת עם בפטיזם בבינוני, ועשה זאת כטכניקה ספרותית כדי לעורר את

⁷⁵ Baptizing them *into* the name. (השוו: εἰς τὸ ὄνομα, מתי יח, 20)

⁷⁶ ראו את הסברו של ד"ב נוקס על נושא זה בחלק 4 בספרו: D. Broughton Knox, *Selected Works*,

Volume II, Church and Ministry, (2003), pp. 261–316 (278–282).

⁷⁷ צורה זו של הרחיצה גם מתאימה לקטע במעשי השליחים ח, 38, ואל הקורינתים א, א, 13–17. השוו: טיטוס ג, 6–5.

⁷⁸ ראוי: ר' ניר, 'יוחנן המטביל באוונגליון הרביעי: העד המהימן לישוע – אלוהים ואדם', קתדרה 158, תשע"ו, עמ' 43–46.

קהל השומעים בזמן הקריאה, על הנכונות של ישוע להעניק את רוח הקודש אפילו בזמן ההווה, ממש בעת ההאזנה.

התקבולת נזכרת שלוש פעמים בספרי לוקס, פעם באוונגליון ופעמיים במעשי השליחים. צורת התקבולת באוונגליון קצת שונה מזו שבמרקוס: '[...] הוא יטהר אתכם עם רוח הקודש ואש' (לוקס ג, 16). ייתכן והוספת 'ואש' משקפת רוח בָּעַר במקרא (ישעיהו ד, 4).⁷⁹ מכל מקום, בתחילת ספר מעשי השליחים ישוע מזכיר את התקבולת לתלמידיו: 'כי יוחנן טיהר עם מים, אבל אתם תטוהרו עם רוח הקודש בעוד ימים לא רבים' (א, 5). לפי הנרטיב במעשי השליחים פרק ב, הרוח נשפכת בלי תלות בטקס נוצרי במים: 'וְלֹאֲחֶר שְׁ[ישוע] נִשָּׂא אֶל יַמִּין הָאֱלֹהִים וְקִבַּל מֵאֵת הָאֵב אֶת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ הַמְבַטָּח, שֶׁפָּד אֹתָהּ כְּפִי שְׂאֵתָם רוּאִים וְגַם שׁוֹמְעִים' (ב, 33).

לפי הנרטיב, חסידי ישוע טענו כי שפיכת רוח ה' באחרית הימים מתגשמת עכשיו בקרבם: אֲשָׁפוּד אֶת רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר וְנִבְאוּ בְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם (יואל ג, שמצוטט במעשי השליחים ב, 17–21). ייתכן ויואל חזה במימוש המשאלה של משה: וְמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים כִּי יִתֵּן ה' אֶת רוּחוֹ עֲלֵיהֶם (במדבר יא, 29). ומשה הביע את משאלתו דווקא לאחר הקטע על שבעים הזקנים: וַיְהִי כִּנְחֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְּנָבְאוּ (במדבר יא, 25). זקני ישראל קיבלו את רוח ה' בחוויה בעלת השפעה מוחשית של התנבאות. כנראה ישעיהו הזכיר את האירוע כשהוא כתב: אֵיךְ הָשֵׁם בְּקִרְבּוֹ אֶת רוּחַ קְדָשׁוֹ (ישעיהו סג, 11). לפי הנרטיב, הדור הראשון של חסידי ישוע טענו שההבטחה בנבואות המקרא על קבלת הרוח באחרית הימים אכן התממשה בקרבם בחוויות אישיות ומוחשיות.

הנרטיב במעשי השליחים גם מגלה כי שליחי ישוע לא הטיפו את בשורתם לגויים במשך כעשר שנים – אורך הזמן המשוער מבין פרק א לפרק י לספר מעשי השליחים. אך בפרק י שמעון כיפא קיבל חזון מזעזע על כל מיני בעלי חיים טמאים לפי התורה, שהקב"ה טיהר לפי החזון. כנראה החזון היה משל לטומאתם של הגויים בהתאם לתורה: וְלֹאֲתִשְׁקְצוּ אֶת־נִפְשֹׁתֵיכֶם [...] וְהֵייתֶם לִי קְדָשִׁים [...] וְאֵבְדַל אֶתְכֶם מִן־הָעַמִּים לְהִיזֹת לִי: (ויקרא כ, 25–26). כנראה, מרומז בחזון שבזכות סבלו ומותו של ישוע מנצרת קיים טיהור אפילו לבעלי חיים טמאים כביכול, כלומר לטומאת הגויים. אך כנראה, בימים הקדומים לתנועה הנוצרית לא היה ברור לחסידי ישוע מהי ההשלכה של ייסורי ישוע, עד הימים המתוארים בפרקים י–יא של

⁷⁹ אם רחץ אֲדָנִי אֶת צֵאֵת בְּנוֹת צִיּוֹן וְאֶת דְּמֵי יְרוּשָׁלַם יְדִיחַ מִקְרָבָהּ בְּרוּחַ מְשֻׁפָּט וּבְרוּחַ בָּעַר: ראו M. Turner, *Power From on High: The Spirit in Israel's Restoration and Witness in Luke-Acts*, Eugene, OR 2000, pp. 170–187.

ספר מעשי השליחים. לכן, בתקופה שקדמה לחזון המזעזע, שליחי ישוע לא הלכו לגויים, וכנראה חשבו שהבשורה מיועדת לעם ישראל.⁸⁰

אבל לאחר החזון, שמעון כיפא נכנס לבית של שר מאה רומי בקיסריה והתחיל לספר את הבשורה. שמעון כיפא הזכיר מפורשת את הרחיצה האפוקליפטית של יוחנן (מעשי השליחים י, 37). בנרטיב, הגויים שמעו והגיעו לאמונה בישוע ומיד עברה עליהם חוויה של קבלת רוח הקודש שהשפיעה עליהם להתנבאות. יש להדגיש שהם עברו את החוויה ללא תלות בטקס נוצרי במים. זאת בניגוד חמור לטענות של חלקים נרחבים בנצרות על ההשפעה המיוחדת ל'טבילה נוצרית' האמורה להעניק את רוח הקודש במהלך הטקס. מכל מקום, לפי הנרטיב חסידי ישוע שנלוו אל שמעון כיפא נדהמו על שהגויים קיבלו את רוח הקודש. כאן, כל קורא הקטע ודאי יחשוב ששאלה דחופה עלתה במחשבותיהם: 'איך זה שטמאים כאלה ראויים למתנה שמימית כה קדושה?' שמעון כיפא שאל את חבריו: האם איש מכם אוסר את המים מהגויים שהם לא יטוהרו? (ככל הנראה, לוקס כתב את שאלתו של כיפא בצורה זו כדי להזכיר ואף להדגיש את 'המים' בחלק הראשון של התקבולת). ואז שמעון כיפא ציווה שהגויים יטוהרו (מעשי השליחים י, 47-48). לעומת זאת, דורי דורות של פרשני הנצרות טוענים ששמעון כיפא ביצע 'טבילה נוצרית' כדי להכניס את הגויים אל הכנסייה. כנראה סופרי הכנסייה אפילה הכניסו שינוי קל לטקסט כדי להדגיש אופי 'נוצרי' לטקס, שבצעם משקף מצב של מאות שנים מאוחרות.

- טקסט קדום, ביקורת⁸¹: 'הוא ציווה עליהם בשם ישוע המשיח שיטוהרו'.
(προσέταξεν δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ βαπτισθῆναι.)
- טקסט הביזנטי הרוב המאוחר⁸²: 'הוא ציווה עליהם שייטבלו בשם האדון'.
(Προσέταξεν τὲ αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου.)

בטקסט הקדום, שמעון כיפא, בסמכותו כשליח ישוע, ציווה על כי יטוהרו הגויים. אולם בטקסט המאוחר שמעון כיפא ציווה, כביכול, את 'טבילה נוצרית' לגויים. ומכל מקום, בשלב זה בנרטיב הסיפור על הגויים המאמינים בישוע עדיין לא הסתיים, למרות הפרק החדש, פרק יא. שמעון כיפא חזר לירושלים ופנה אל המבקרים שלו (המתנגדים למגעים עם הגויים בגלל הטומאה) והוא סיפר להם את כל מה שהתרחש. שמעון כיפא אמר

⁸⁰ ראו: א' רגב, 'האומנם היה מיסיון לגויים בראשית הנצרות?', זמנים, 120 (2012), עמ' 80-89.
⁸¹ NA28, Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece*, 28th revised ed., H. Strutwolf, Stuttgart 2012, p. 415.

⁸² Robinson-Pierpont, *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*, Southborough, MA 2005, p. 276.

שלבסוף הוא זכר את התקבולת שישוע אמר להם. ככל הנראה הוא זכר את התקבולת לאחר שהגויים טוהרו במים. אז שמעון כיפא זכר את התקבולת ונפל האסימון: 'יוחנן טיהר עם מים, אבל אתם טוהרו עם רוח הקודש.' עכשיו הוא הבין שיוחנן בא לעם ישראל והכריז מעשה היטהרות במים כדי לטהר יהודים לאחרית הימים. עם זאת, עכשיו שמעון כיפא הבין שכוח הטיהור הקשור לשפיכת רוח הקודש גדול בהרבה ומטהר יהודים עד יסודם, ואפילו מטהר גויים.⁸³ לכן, הלקח של כל הקטע הינו כי לא היה צורך לטהר את הגויים במים, מפני שכבר טוהרו כשקיבלו את רוח הקודש. שוב להדגיש, טיהור הגויים במים היה מיותר בעליל, ולוקס מיד סיפק את התיקון בידיעה של שמעון כיפא בצורה ברורה בהזכרת התקבולת (מעשי השליחים יא, 16). ולפי הנרטיב, הזכרת התקבולת גרמה לשינוי בדעתם של היהודים שהתנגדו למגעים עם הגויים. עכשיו הם מקבלים אותם כמשותפים באמונה במשיח. למרות זאת, אי-ההבנה הרגעית של שמעון כיפא הפכה ליסוד של 'טבילה נוצרית' בעיני הנוצרים עד עצם היום הזה.

סיכום

במאמר זה דיברנו על שלוש הצעות עיקריות שמשפיעות על פירוש הנרטיב אודות יוחנן בן זכריה בברית החדשה וביוסף בן מתתיהו:

- א) יחזקאל לו, 25, הולם כמקור ההשראה לרחיצה לאומית שיוחנן הכריז לעם להכנתם למלכות השמיים העומדת לבוא.
- ב) המילה ביוונית 'בפטיזו' בעלת מובנים שונים ומשונים, כולל 'טהר', וזה נכון גם לקבוצת המילים הנגזרות ממנה. משמעות המילה איננה ממוקדת אך ורק במובן 'טבל'. אפשרי ביותר שהכינוי 'המטהר' בעברית נכון ליוחנן ולא 'המטביל' כפי שמניחים בדרך כלל.
- ג) בברית החדשה התקבולת המבדילה בין מים לבין רוח הקודש נמצאת שש פעמים בפיהם של יוחנן, ישוע, וגם פטרוס. לפי הנרטיב, חסידי ישוע הראשונים, בהיותם יהודים, הגיעו להבנה שלימה לגבי משמעות התקבולת בביתו של שר מאה רומי בקיסריה. לבסוף הם הבינו שקבלת רוח הקודש חשובה יותר להיטהרות לפני הקב"ה מכל רחיצה פולחנית במים. ולאחר עוד כמה עשורים, נכתבו האוונגליונים ומעשי השליחים, אשר בתוכם מופיעה התקבולת. משמעות המילה 'בפטיזו' בשתי פסוקיות התקבולת קשורה לרמות שונות של טיהור: בין היטהרות פולחנית במים, לבין היטהרות אמיתית, יסודית ומושלמת על ידי רוח הקודש.

⁸³ השוו: כי על-ידי האמונה טהר את לבבם, (מעשי השליחים טו, 8); גם השוו: בפטיסמא: אין היא של בשר, הסרת זהמתה, אלא של מצפון טהור. היא מתתו העונה לבקשתנו אל אלהים (פטרוס א, ג, 21-22) [תרגום שלי].